



JAN SNOPKO

Wydział Historii, Uniwersytet w Białymstoku

Ćwiczenia rezerwistów armii rosyjskiej w Warszawskim Okręgu Wojskowym przed I wojną światową

ABSTRACT

This article examines the problems associated with the training of Russian Army reservists in the Warsaw Military District prior to the First World War, set against the broader system of reserve training in the Russian Empire. Long-standing neglect in this area became evident in the first months of the Great War.

Przed I wojną światową państwa europejskie wiele uwagi poświęcały szkoleniu rezerwistów i usprawnianiu procesu mobilizacji sił zbrojnych na wypadek wojny. Zaostrzająca się sytuacja międzynarodowa oraz funkcjonowanie systemu sojuszy polityczno-wojskowych sprawiały, że ewentualny konflikt zbrojny stawał się coraz bardziej realny. W tej sytuacji szybkość mobilizacji armii oraz ilość i jakość jej uzupełnień nabrały coraz większego znaczenia, mogły bowiem przesądzić o wyniku wojny¹.

Powszechną obowiązkową służbę wojskową większość krajów europejskich wprowadziła w drugiej połowie XIX w. (wcześniej uczyniły to Prusy). Pozwalało to na skrócenie okresu służby czynnej i przeszkolenie większej liczby mężczyzn, którzy po ukończeniu służby pozostawali w rezerwie, ewentualnie później również w pospolitym ruszeniu. Obowiązek powszechnej służby wojskowej w Imperium Rosyjskim ustanowiono w 1874 r. Po modyfikacji przepisów w 1912 r. okres czynnej służby w piechocie i artylerii wynosił trzy lata, następnie żołnierze

¹ Michael Howard, *Wojna w dziejach Europy*, tłum. Tadeusz Rybowski (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, 1990), 143–145.

pozostawali przez 15 lat w rezerwie (*zapas*, ros. *zanac*) a później, do ukończenia 43 roku życia, w pospolitym ruszeniu (*gosudarstwiennoje opołczeniye*, ros. *государственное ополчение*). Służba w kawalerii, artylerii konnej i wojskach inżynieryjnych trwała cztery lata, następnie przez 13 lat żołnierze pozostawali w rezerwie i w pospolitym ruszeniu (do 43 roku życia)². Na preferencyjnych warunkach mogli odbyć służbę żołnierze z cenzusem wykształcenia, tzw. *wolnoopriedielajuszczijesia* (ros. *вольноопределяющиеся*). Powinni oni byli dobrowolnie zgłaszać się do odbycia służby wojskowej, ale mieli możliwość wyboru jednostki, służba była krótsza, a po roku tacy żołnierze mogli zdać egzamin na stopień chorążego rezerwy (*praporszczik zapasa*, ros. *прапорщик запаса*)³.

Pospolite ruszenie składało się z dwóch kategorii. Do I kategorii kierowano osoby, które miały za sobą służbę w armii czynnej i pobyt w rezerwie. Zwykle byli to już czterdziestolatkowie. Natomiast do pospolitego ruszenia II kategorii zaliczano osoby, które ze względu na wynik losowania przy poborze rekruta lub różnego rodzaju ulgi, w ogóle nie służyły w wojsku. Planowano ewentualne wykorzystanie ich do służby na tyłach. W 1906 r., po doświadczeniach wojny rosyjsko-japońskiej, także rezerwistów podzielono na dwie kategorie. Do rezerwy I kategorii trafiali na siedem lat żołnierze po ukończeniu służby czynnej, przez kolejne osiem lat zaliczani byli do rezerwy II kategorii⁴.

Rezerwiści (*zapasnyje*, ros. *запасные*) mogli prowadzić prawie normalne, cywilne życie. Pozostawali jednak w ewidencji władz wojskowych i ciążyły na nich pewne obowiązki. Mogli być powoływani na zebrania kontrolne (*powierocznyje sbory*, ros. *поверочные сборы*), ćwiczenia wojskowe (*uczebnyje sbory*, ros. *учебные сборы*) i próbne mobilizacje⁵. Faktyczna liczba żołnierzy rezerwy była niejednokrotnie

² Олег Марков, *Русская армия 1914–1917 г.* (Санкт-Петербург: Галей Принт, 2001), 5.

³ Ibid., 6. W języku polskim nie ma dobrego odpowiednika dla rosyjskiego terminu *wolnoopriedielajuszczijesia*. Czasem używa się określenia „żołnierz z cenzusem” lub „ochotnik z cenzusem”, ale słowo ochotnik jest tu nieco mylące, gdyż osoby takie przechodziły normalną procedurę poboru rekrutów, o ile nie zgłosiły się wcześniej „ochotniczo” do wojska. Definicja tego terminu w j. rosyjskim: „вольноопределяющийся” – в царской России: человек со средним образованием, который отбывал воинскую повинность на льготных условиях, вступая в армию добровольно, до призыва.

⁴ Jacek Legieć, *Służba rekrutów z Królestwa Polskiego w armii rosyjskiej w latach 1874–1913* (Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, 2013), 187–189; Bruce Menning, *Bayonets before Bullets: The Imperial Russian Army, 1861–1914* (Bloomington: Indiana University Press, 1992), 226.

⁵ Legieć, *Służba rekrutów*, 195.

znacznie niższa od stanów ewidencyjnych. Zebrania kontrolne miały więc na celu uściślenie tych danych, a dla zainteresowanych wiązało się to z koniecznością kilkugodzinnego pobytu w siedzibie gminy lub powiatu, w celu potwierdzenia zgłoszenia się na zebranie. Więcej problemów wiązało się z udziałem w ćwiczeniach wojskowych. Na ćwiczenia takie rezerwiści mogli być jednak wezwani tylko dwa razy (przez cały okres przebywania w rezerwie), a jedno szkolenie nie mogło trwać dłużej niż sześć tygodni⁶. W latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XIX w. były to najczęściej ćwiczenia trzytygodniowe, a w okresie przed I wojną światową trwały już sześć tygodni.

W ostatnich dekadach XIX w. liczba przeszkolonych wojskowo rezerwistów w Rosji szybko rosła. W 1880 r. było ich około 813 tys., w 1890 r. już 1,8 mln, a w 1899 r. prawie 3 mln.⁷ Imperium Rosyjskie jednak, w porównaniu do innych mocarstw europejskich, miało mało wydolny system gromadzenia i szkolenia uzupełnień dla armii czynnej. Najliczniejsze siły lądowe i ogromny potencjał ludnościowy dawały złudne wrażenie potęgi. Europejska opinia publiczna była przekonana, że rosyjski „walec parowy”, kiedy już ruszy na zachód, zmiażdży swoich przeciwników. Tymczasem ten „walec” był złudzeniem, gdyż większość rosyjskich mężczyzn, ze względu na uwarunkowania organizacyjno-prawne i finansowe oraz rozbudowany system ulg (zwłaszcza bardzo szeroki zakres ulg związanych z sytuacją rodzinną poborowego)⁸, nie odbywała służby wojskowej.

Okresowe szkolenia rezerwistów były niezbędne, jeśli mieli oni stanowić pełnowartościowe uzupełnienie armii czynnej. W Rosji zaczęto je przeprowadzać stosunkowo późno, bo dopiero od końca lat osiemdziesiątych XIX w. W roku 1890 planowano wezwanie na ćwiczenia 113 061 rezerwistów, z tego 10 542 z Warszawskiego Okręgu Wojskowego (dalej: WOW)⁹. Na rok następny przewidziano ćwiczenia dla 137 301 żołnierzy rezerwy, z tego na okręg warszawski przypadło 12 933, co stanowiło nieco ponad 9% ogółu ćwiczących¹⁰. Szkolenia organizowano tylko dla

⁶ Учебные сборы чинов запаса армии при частях пехотных войск, опрас. Николай Загнеев (Одесса: Типография Штаба ОВО, 1898), 2.

⁷ Любомир Бескровный, *Русская армия и флот в XIX в.* (Москва: Наука, 1973), 94.

⁸ *Prawo o służbie w wojsku* (Warszawa: Wydawnictwo „Gazety Świątecznej”, 1893), 11–28; Mikołaj Gołowin, *Armia rosyjska w Wielkiej Wojnie* (Oświęcim: Napoleon V, 2013), 39–40.

⁹ Archiwum Państwowe w Białymstoku oddział w Łomży (dalej: AP w Białymstoku o. w Łomży), Zarząd Powiatowy Łomżyński (dalej: ZPŁ), sygn. 4762, Rozdysponowanie rezerwistów podlegających wezwaniu na ćwiczenia w 1890 r., [Petersburg, 24 VI 1890 r.], 2–21.

¹⁰ AP w Białymstoku o. w Łomży, ZPŁ, sygn. 4825, Rozdysponowanie rezerwistów podlegających wezwaniu na ćwiczenia w 1891 r., [Petersburg, 21 VI 1891 r.], 20–43.

żołnierzy rezerwy piechoty i artylerii (polowej i fortecznej), pochodzących z europejskiej części Rosji i Kaukazu. Z reguły miało to miejsce 5 i 10 (później 7) lat po rozpoczęciu służby. Nie dotyczyło jednak wszystkich *zapasnych*, w pierwszej kolejności wzywano tych, którzy z różnych powodów odbyli skróconą służbę wojskową¹¹. Warto też wspomnieć o znaczącej absencji na ćwiczeniach, bowiem część wezwanych z różnych powodów (choroba, emigracja, zmiana miejsca zamieszkania i inne) nie zgłaszała się na nie. Werner Benecke oszacował, że na przełomie XIX i XX w. w szkoleniach uczestniczyło 80–85% wzywanych żołnierzy rezerwy¹².

Władze wojskowe często lekceważyły szkolenie rezerwistów, a tym bardziej *ratników* pospolitego ruszenia, usprawiedliwiając to brakiem funduszy. Środki na ten cel pochodziły z budżetu armii czynnej i lokowały się na końcu listy priorytetów finansowych Ministerstwa Wojny¹³. Na ćwiczenia powoływano więc stosunkowo niewielu rezerwistów, a w niektórych okresach w ogóle ich nie organizowano.

Warszawski Okręg Wojskowy powstał jako jeden z pierwszych w Cesarstwie Rosyjskim i w systemie militarnym tego państwa odgrywał bardzo istotną rolę. Obejmował on początkowo obszar Królestwa Polskiego, później wyłączono z niego gubernię suwalską, dodano zaś powiaty guberni grodzieńskiej (białostocki, bielski, brzeski, kobryński, prużański, sokólski, wołkowyski) oraz wołyńskiej (powiat kowelski i włodzimierski)¹⁴. Okręg stanowił dla Imperium Rosyjskiego „wysunięty teatr działań wojennych”. Z racji swego położenia był czasem nazywany „polskim workiem”, z którego można było prowadzić działania ofensywne w kierunku Berlina i Wiednia, ale jego tereny były też narażone na ataki przeciwnika z północy (Prusy Wschodnie) i południa (Galicja)¹⁵.

Obszar WOW był obficie nasycony kadrą oficerską i oddziałami wojskowymi. Przed I wojną światową stacjonowało w nim aż pięć korpusów

¹¹ Legieć, *Służba rekrutów*, 197.

¹² Werner Benecke, *Militär, Reform und Gesellschaft im Zarenreich. Die Wehrpflicht in Russland 1874–1914* (Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh, 2006), 310–311.

¹³ Бескровный, *Русская армия*, 95; Stanisław Czerep, *Generałowie i admirałowie polskiego pochodzenia w armii rosyjskiej 1914–1917* (Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana, 2014), 28.

¹⁴ Mariusz Kulik, *Polacy wśród wyższych oficerów armii rosyjskiej Warszawskiego Okręgu Wojskowego (1865–1914)* (Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2008), 14.

¹⁵ Андрей Зайончковский, *Подготовка России к Мировой войне* (Москва: Государственное военное издательство, 1926), 12.

armijnych (VI, XIV, XV, XIX i XXIII)¹⁶. W 1909 r. w jednostkach WOW służyło ok. 250 tys. żołnierzy, w tym 7015 oficerów¹⁷. W 1910 r., po reformie ministra wojny Władimira Suchomlinowa, liczba wojsk na terenie Królestwa Polskiego nieco się zmniejszyła. Rozformowano niektóre oddziały rezerwowe i forteczne, a część jednostek (zwłaszcza z lewobrzeżnej części Królestwa) została przeniesiona do centralnych okręgów Rosji (Kazański, Moskiewski)¹⁸. Pod pewnymi względami WOW uchodził za przodujący w armii rosyjskiej. Przykładowo Borys Szaposznikow wspominał, iż „(...) myśl wojskowa miała lepsze warunki rozwoju w Warszawie niż w stołecznym Petersburgu. Oficerowie sztabu generalnego w Warszawskim Okręgu Wojskowym tworzyli zgraną rodzinę. Sprzyjało temu istnienie jedyne go w armii specjalnego klubu oficerów sztabu generalnego, gdzie organizowane były referaty, gry wojenne, wspólne koleżeńskie kolacje i obiady”¹⁹.

Większość czasu żołnierzy służby czynnej zajmowała praca szkoleniowa. Od pobudki (o godz. 5 lub 6 rano) do capstrzyku (o godz. 22) wojsko miało dzień wypełniony różnego rodzaju zajęciami i pracami²⁰. Dużo czasu pochłaniały nauka musztry, regulaminów, oddawania honorów, ćwiczenia fizyczne. W pracy szkoleniowej wyróżniały się dwa okresy: letni (od maja do września) i zimowy (od października do kwietnia). W maju oddziały opuszczały garnizony i przenosiły się do obozów ćwiczeń w terenie, gdzie prowadzono szkolenia poligonowe²¹. Pod koniec lata odbywały się też manewry większych zgrupowań wojsk. Jak wspominał Szaposznikow, „(...) manewry w Warszawskim Okręgu Wojskowym dostarczały bogatego materiału do oceny wyższych dowódców, ich sztabów i dowódców poszczególnych jednostek. Do manewrów

¹⁶ O dyslokacji wojsk rosyjskich na terenie Królestwa Polskiego szerzej: Adam Dobroński, „Dyslokacja wojsk rosyjskich w Królestwie Polskim przed I wojną światową”, *Studia i Materiały do Historii Wojskowości* 20 (1976): 241–284.

¹⁷ Kulik, *Polacy*, 23; Leszek Madej, „Zmiany w liczebności i potencjale bojowym wojsk rosyjskich w Królestwie Polskim w XIX i na początku XX wieku”, *Studia z Dziejów Wojskowości* 1 (2012): 209.

¹⁸ Dobroński, „Dyslokacja wojsk”, 270; Menning, *Bayonets before Bullets*, 225; Зайончковский, *Подготовка России*, 107. Ten ostatni autor podaje, że z WOW do centralnych guberni Rosji dyslokowano 91 batalionów.

¹⁹ Borys Szaposznikow, *Wspomnienia. Rozważania teoretyczne*, tłum. Antoni Pacześniak i Piotr Marcinişzyn (Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1976), 232.

²⁰ Legieć, *Służba rekrutów*, 109–110.

²¹ Kulik, *Polacy*, 30; Leszek Madej, *Rosyjski garnizon wojskowy w Częstochowie* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2009), 279–284.

okręgowych przygotowywano się jak do prawdziwej walki”²². We wrześniu 1912 r. manewry wojsk okręgu w rejonie Andrzejewo – Czyżew wizytował sam car Mikołaj II. Wzięło w nich udział około 60 tys. żołnierzy, głównie z jednostek VI i XV Korpusu Armijnego. Co ciekawe, uczestniczyło w nich też 11 samolotów²³. W okresie zimowym program zajęć dla wojska był oczywiście inny niż w miesiącach letnich. Odbywano wtedy m.in. długie marsze, które miały podnosić wytrzymałość żołnierzy. Ogólnie jednak szkolenie w okresie jesienno-zimowym było mniej wyczerpujące, miało charakter bardziej teoretyczny.

Organy dowodzenia i jednostki WOW prowadziły nie tylko ćwiczenia dla żołnierzy służby czynnej, ale zajmowały się także szkoleniem rezerwistów. Żołnierze, którzy ukończyli czynną służbę wojskową, po kilku latach powinni byli odświeżać wiadomości i nawyki nabyte w armii. Wojna rosyjsko-japońska z lat 1904–1905 uwidoczniła słabe przygotowanie wojskowe zmobilizowanych żołnierzy rezerwy, zwłaszcza starszych roczników. Wielu z nich nie miało pojęcia o nowych typach uzbrojenia strzeleckiego i artyleryjskiego oraz ich możliwościach na polu walki. Ponadto sama liczba rezerwistów była niewystarczająca. Opracowana w 1910 r. instrukcja mobilizacyjna nr 19 wykazała, że do rozwinięcia armii do stanów wojennych może brakować ponad 200 tys. żołnierzy rezerwy i trzeba będzie sięgnąć po *ratników* pospolitego ruszenia I kategorii²⁴.

W okresie poprzedzającym I wojnę światową zintensyfikowano więc proces szkolenia rezerwistów. Na obszarze WOW w latach 1912–1914 powoływano corocznie na ćwiczenia od 35 do 40 tys. mężczyzn²⁵. Przeważnie byli to stosunkowo młodzi rezerwiści z dwóch roczników (zwykle dwa i cztery lata od ukończenia służby czynnej), którzy mieli uzupełniać jednostki piechoty, artylerii polowej i fortecznej oraz pododdziały wojsk inżynieryjnych. O terminach ćwiczeń decydowali (od 1909 r.) dowódcy okręgów wojskowych²⁶. Starano się omijać

²² Szaposznikow, *Wspomnienia*, 247.

²³ *Всеподданнейший отчёт Военного министерства за 1912 г.* (Петроград: Военная типография, 1916), 13; *Słowo*, wrzesień 17, 1912, 3.

²⁴ Зайончковский, *Подготовка России*, 114. W skład pospolitego ruszenia I kategorii wchodziły najstarsze roczniki, z reguły czterdziestolatki, więc ich przydatność na polu walki była ograniczona.

²⁵ Adam Dobroński, *Potencjał militarno-gospodarczy Królestwa Polskiego w latach 1907–1914* (Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1976), 67.

²⁶ Legieć, *Służba rekrutów*, 198.

okresy intensywnych prac polowych i organizowano je zwykle po żniwach. W latach 1911–1912 były to szkolenia 4-tygodniowe, a w latach 1913–1914 już 6-tygodniowe. Przykładowo w roku 1913 żołnierze rezerwy piechoty ćwiczyli w okresie od 23 sierpnia do 3 października, a artylerzyści nieco później – od 28 września do 2 listopada²⁷. Władze, informując o ćwiczeniach, apelowały zarazem do pracodawców o przyjmowanie rezerwistów do pracy po odbyciu szkoleń²⁸.

W organizację ćwiczeń zaangażowane były władze wojskowe oraz administracja szczebla gubernialnego i powiatowego. Na początku roku Ministerstwo Wojny ogłaszało ogólne dyspozycje, określające m.in. czas szkolenia oraz roczniki rezerwistów podlegających wezwaniu. Sztaby okręgów wojskowych opracowywały szczegółowe wykazy, wskazujące do jakich jednostek wojskowych mieli trafić *zapasnyje*, w jakiej liczbie, z jakich guberni i powiatów. Rezerwiści artylerii fortecznej i nadbrzeżnej byli przydzielani do odpowiednich twierdz przez Zarząd Główny Sztabu Generalnego²⁹.

Ważną kwestią było wyznaczenie punktów zbornych oraz odpowiedniej liczby lekarzy do badania rezerwistów. Punkty te mieściły się zwykle w siedzibach powiatowych naczelników wojskowych³⁰. Przed odbyciem ćwiczeń rezerwiści podlegali oględzinom lekarskim. Przeprowadzali je lekarze wojskowi przydzielani z oddziałów stacjonujących nieopodal punktów zbornych. W przypadku dużej liczby rezerwistów lub braku dostatecznej liczby medyków wojskowych, angażowano do pomocy lekarzy cywilnych, których wyznaczali gubernatorzy.

Urząd powiatowego naczelnika wojskowego sporządzał imienne listy wzywanych na ćwiczenia, organizował pracę punktu zbornego, określał zapotrzebowanie na transport do jednostek wojskowych (stacje wyjazdowe, docelowe, ilość osób, ewentualne podwozy). Szef tego urzędu wskazywał też czas stawienia się rezerwistów na punkt zborny z takim wyprzedzeniem, by dotarli oni do oddziałów wojskowych

²⁷ Wszystkie daty podano według nowego stylu (kalendarz gregoriański).

²⁸ *Słowo*, lipiec 18, 1913, 4.

²⁹ Евгений Фаворисов, „Учебные сборы чинов запаса в России (1887–1912 гг.)”, *Молодой учёный. Ежемесячный научный журнал* nr 9 (2010): 210.

³⁰ Urzędy powiatowych naczelników wojskowych obejmowały zwykle kilka powiatów administracji ogólnej. Sieć ich dość często się zmieniała. Na terenie Królestwa Polskiego na 84 powiaty było od 20 do 30 urzędów powiatowych naczelników wojskowych. Zob. Legieć, *Służba rekrutów*, 191.

przed rozpoczęciem szkolenia³¹. Władze administracyjne i policyjne dbały o powiadomienie osób wzywanych na ćwiczenia, zabezpieczały porządek i bezpieczeństwo w miejscach zebrań rezerwistów.

Po badaniach lekarskich, uznani za zdolnych do służby, kierowani byli pod nadzorem podoficerów do jednostek wojskowych, zgodnie z wcześniejszym rozdysponowaniem. Chorzy oraz ci, którzy z różnych powodów nie dopełnili tej powinności, zobowiązani byli odbyć szkolenie w roku następnym. Od udziału w okresowych ćwiczeniach rezerwy zwolnione były niektóre grupy zawodowe (medycy, pedagodzy), aresztowani i pozostający w trakcie śledztwa, przesiedleńcy (na okres trzech lat), studenci wyższych uczelni (do czasu ukończenia nauki)³².

Od dnia stawienia się rezerwistów w punkcie zbornym, przysługiwało im wyżywienie, zakwaterowanie i opieka medyczna na koszt państwa. Teoretycznie powinni byli oni otrzymać też umundurowanie i pościel z magazynów wojskowych, z zachowanych przekazów źródłowych wynika jednak, że rezerwiści odbywali przeszkolenie często we własnych ubraniach, za używanie których otrzymywali ekwiwalent pieniężny³³. Lista własnych rzeczy zabieranych na ćwiczenia była niekiedy dłuższa i obejmowała także pościel. Naczelnik powiatu łomżyńskiego w ogłoszeniu z 23 czerwca 1914 r. informował, że na jesienne ćwiczenia rezerwistów należy zabrać poduszkę, siennik (pusty), koc, poszewki, zmianę bielizny i odzież „odpowiednią do pory roku”³⁴.

Rezerwiści po przybyciu do jednostek wojskowych rozlokowywani byli w koszarach lub obozach ćwiczeń, w razie potrzeby wynajmowano dla nich dodatkowe kwatery. W zależności od liczby przybyłych, tworzyli oni odrębne kompanie lub bataliony, które ćwiczyły pod kierunkiem przydzielonych oficerów i podoficerów. Za wyszkolenie odpowiadali dowódcy oddziałów (pułków piechoty, dywizjonów artylerii, batalionów saperów). Program przewidywał przypomnienie (w skrócie) kursu wyszkolenia żołnierza piechoty (ewentualnie innego rodzaju broni), zapoznanie z aktualnym uzbrojeniem jednostki oraz

³¹ Archiwum Państwowe w Białymstoku (dalej: AP w Białymstoku), Urząd Gubernialny Łomżyński ds. Powinności Wojskowej (dalej: UGŁdsPW), sygn. 674, Okólnik gubernatora łomżyńskiego do naczelników powiatów i policmajstra miasta Łomży, Łomża, 31 V 1913 r., 61.

³² Фаворисов, „Учебные сборы”, 210.

³³ Ibid., 212; Legieć, *Służba rekrutów*, 197.

³⁴ AP w Białymstoku o. w Łomży, ZPŁ, sygn. 5724, Ogłoszenie naczelnika powiatu łomżyńskiego, Łomża, 23 VI 1914 r., 11.

obowiązującymi przepisami i regulaminami³⁵. Dużo uwagi poświęcano wyszkoleniu strzeleckiemu, ćwiczone strzelanie na różnych dystansach (od 200 do 400 m), przeznaczając na ten cel po 25 nabo-
jów na osobę. Zajęcia z rezerwistami odbywały się dwa razy dziennie, w godzinach porannych (od godz. 7.00 do 11.00) i popołudniowych (od 14.30 do 17.00). W sumie trwały więc 6–6,5 godziny dziennie³⁶. W soboty planowano tylko zajęcia przedpołudniowe.

Na zakończenie ćwiczeń organizowano przeglądy, które miały pokazać uzyskane efekty. Do kontroli poziomu wyszkolenia rezerwistów upoważnieni byli dowódcy dywizji, brygad, komendanci garnizonów oraz inne oddelegowane do tego osoby. Dowódcy oddziałów sporządzali raporty końcowe, wypełniali dokumenty potwierdzające odbycie ćwiczeń i odsyłali rezerwistów do właściwych powiatowych naczelników wojskowych³⁷.

W trakcie powoływania rezerwistów na okresowe szkolenia wojskowe dochodziło niekiedy do zakłócania porządku i zamieszek w miejscach zbiórek i podczas drogi do jednostek wojskowych. Miało to miejsce zwłaszcza wtedy, kiedy duże grupy mężczyzn miały dostęp do alkoholu. Nauczone doświadczeniem władze zamierzały w kolejnych latach rozwiązać ten problem, wprowadzając kilkudniowe zakazy sprzedaży alkoholu w miejscowościach, gdzie znajdowały się punkty zbórne rezerwistów oraz na trasach dojazdu do miejsc odbywania ćwiczeń³⁸.

Materiały źródłowe zachowane w polskich archiwach pozwalają na nieco głębszą analizę ćwiczeń rezerwy przeprowadzonych na obszarze WOW w 1913 r. Sześciotygodniowe szkolenie dla żołnierzy piechoty rozpoczynało się 23 sierpnia, a dla artylerzystów i żołnierzy wojsk inżynieryjnych 28 września. Szef sztabu WOW 28 maja 1913 r. wydał odpowiednie instrukcje w tej sprawie, łącznie ze szczegółowym rozdysponowaniem określonej liczby rezerwistów z danego powiatu kierowanych do wskazanej jednostki wojskowej³⁹. Organizację tych ćwiczeń przybliża zamieszczona niżej tabela.

³⁵ *Учебные сборы чинов запаса*, 20–21.

³⁶ *Ibid.*, 22.

³⁷ *Ibid.*, 23–24.

³⁸ AP w Białymstoku, UGŁdsPW, sygn. 694, O zakazie sprzedaży alkoholu podczas ćwiczeń, Petersburg, 18 II 1914 r., 2.

³⁹ AP w Białymstoku, UGŁdsPW, sygn. 674, O rozdysponowaniu rezerwistów podlegających wezwaniu na ćwiczenia w 1913 r., Warszawa, 28 V 1913 r., 42.

Tabela 1. Ćwiczenia rezerwistów niższych rangą (szeregowych i podoficerów) w Warszawskim Okręgu Wojskowym w 1913 r.

Gubernia zamieszkania rezerwistów	Liczba wezwanych	Punkty zborne	Liczba lekarzy	Miejsca ćwiczeń rezerwistów
warszawska	8201	Grodzisk Kutno Mińsk Mazowiecki Modlin Skierniewice Warszawa	17	Biała Podlaska, Białystok, Brześć Litewski, Gąsiorowo, Lublin, Łomża, Modlin, Osowiec, Ostrołęka, Warszawa, Wołkowysk, Zegrze
płocka	1110	Płock	1	Biała Podlaska, Komorowo, Ostrów Mazowiecka, Modlin, Warszawa
łomżyńska	945	Łomża Ostrów Mazowiecka	2	Białystok, Gąsiorowo, Góra Kalwaria, Komorowo, Modlin, Warszawa, Wołkowysk
kaliska	2347	Łęczyca	2	Komorowo, Lublin, Modlin, Ostrołęka, Ostrów Mazowiecka, Warszawa, Zegrze
piotrkowska	7516	Częstochowa Łask Łódź Piotrków Rawa Mazowiecka	15	Białystok, Brześć Litewski, Gąsiorowo, Łódź, Modlin, Osowiec, Warszawa
kielecka	1888	Jędrzejów Kielce	3	Brześć Litewski, Końskie, Lublin, Ostrów Mazowiecka, Radom, Warszawa
radomska	2872	Dęblin Radom	4	Brześć Litewski, Końskie, Lublin, Modlin, Radom, Puławy, Warszawa

Gubernia zamieszkania rezerwistów	Liczba wezwanych	Punkty zborne	Liczba lekarzy	Miejsca ćwiczeń rezerwistów
lubelska	4403	Chełm Lublin Zamość	8	Biała Podlaska, Chełm, Lublin, Modlin, Puławy, Warszawa, Włodawa
siedlecka	2118	Biała Podlaska Siedlce	4	Brześć Litewski, Lublin, Modlin, Warszawa, Włodawa, Wołkowysk, Zegrze
grodzieńska	2589	Białystok Bielsk Podlaski Brześć Litewski Kobryń Prużany Wołkowysk	6	Białystok, Brześć Litewski, Modlin, Osowiec, Warszawa, Wołkowysk
wołyńska	1889	Kowel Włodzimierz Wołyński	4	Brześć Litewski, Chełm, Modlin, Warszawa
ogółem	35 878 rezerwistów	32 punkty zborne	66 lekarzy	21 miejsc ćwiczeń

Źródło: AP w Białymstoku, UGŁdsPW, sygn. 674, O rozdysponowaniu rezerwistów podlegających wezwaniu na ćwiczenia w 1913 r., Warszawa, 28 V 1913 r., 42.

W szkoleniu miało wziąć udział 35 878 rezerwistów, najwięcej z guberni warszawskiej (8201) i piotrkowskiej (7516). Stosunkowo najmniej pochodziło z guberni łomżyńskiej (945) i płockiej (1110), ale były to gubernie o niewielkiej liczbie ludności, dostarczające też najmniej rekrutów. Przygotowano 32 punkty zborne, najwięcej w guberni warszawskiej (6) i grodzieńskiej (także 6)⁴⁰. Do badań medycznych w punktach zborych wyznaczono 66 lekarzy, z tego 60 lekarzy wojskowych i 6 cywilnych (na punkty zbory w Częstochowie, Kielcach, Łodzi i Piotrkowie).

Stosunkowo najkrótszą drogę do miejsc ćwiczeń mieli do pokonania rezerwiści, którzy służyli w piechocie. Kierowano ich przeważnie do pułków, które znajdowały się na terenie ich guberni zamieszkania,

⁴⁰ Wyznaczenie aż sześciu punktów zborych w guberni grodzieńskiej wynikało nie z liczby rezerwistów, ale z dużych odległości, jakie musieli pokonywać wezwani na ćwiczenia.

lub sąsiednich. Szkolenie odbywali więc w Białymstoku, Brześciu Litewskim, Chełmie, Gąsiorowie⁴¹, Komorowie⁴², Końskich, Lublinie, Modlinie, Osowcu, Puławach, Raduczu⁴³ i Warszawie. Dłuższa droga czekała tych żołnierzy, którzy mieli za sobą służbę w artylerii i wojskach inżynieryjnych. Część mężczyzn z Warszawy odbywała ćwiczenia aż w Wołkowysku. Artylerzyści na terenie WOW szkolili się w Białej Podlaskiej, Brześciu Litewskim, Górze Kalwarii, Lublinie, Łodzi, Łomży, Ostrowi Mazowieckiej, Radomiu, Warszawie, Włodawie, Wołkowysku i Zegrzu. Saperzy utrwalali swoje umiejętności w batalionach saperów stacjonujących w Brześciu Litewskim, Ostrołęce, Lublinie oraz Warszawie. Niewielkie grupy rezerwistów z całego okręgu musiały udawać się do bardziej wyspecjalizowanych pododdziałów technicznych, takich jak 11 kompania aeronautyczna⁴⁴ w twierdzy Modlin (31 osób) czy narwiańska rzeczna kompania minowa⁴⁵ w Nowym Dworze Mazowieckim (9 osób). Niewielka liczba rezerwistów artylerii fortecznej i nadbrzeżnej (679 osób z terenu WOW) była przez Zarząd Główny Sztabu Generalnego kierowana na przeszkolenie w wyznaczonych twierdzach. Zdecydowana większość odbywała je w twierdzy Modlin (593 żołnierzy), 83 rezerwistów – w twierdzy Brześć Litewski, a tylko 3 żołnierzy – w Łomży⁴⁶. Na ćwiczenia rezerwy nie powoływano natomiast kawalerzystów. Jednostki

⁴¹ Gąsiorowo – wieś w gminie Zaręby Kościelne, pow. Ostrów Mazowiecka Przed I wojną światową mieścił się tam letni poligon wojsk rosyjskich, z rozbudowaną infrastrukturą szkoleniową. Służył głównie oddziałom 4 Dywizji Piechoty, której pułki stacjonowały w Łomży i Zambrowie. Transport wojsk ułatwiała położona obok stacja kolejowa w Małkini.

⁴² Komorowo – wieś w gminie Ostrów Mazowiecka, z kompleksem koszarowym 23 Niżowskiego pp i 24 Symbirskiego pp.

⁴³ Raducz – wieś w woj. łódzkim, pow. Skierniewice. Były tam koszary i obóz ćwiczeń wojsk rosyjskich. W XX w. poligon był wykorzystywany przez Nadwiślańskie Jednostki MSW.

⁴⁴ Oddział aeronautyczny twierdzy Modlin powstał w 1893 r. Od 1910 r. przekształcony w 11 kompanię aeronautyczną (11-я воздухоплавательная рота). Oddziały takie składały się zwykle z kilku balonów obserwacyjnych, które obserwowały przedpola twierdzy i korygowały ogień artylerii.

⁴⁵ Narwiańska rzeczna kompania minowa (*Наревская речная минная рота*) sformowana została w 1892 r. Stacjonowała najpierw w Modlinie, później w Nowym Dworze Mazowieckim. Oddziały tego typu służyły do stawiania zagród minowych i zabezpieczały przeprawy wojsk przez rzeki. Miały na wyposażeniu promy, kutry parowe i łodzie wiosłowe.

⁴⁶ AP w Białymstoku, UGŁdsPW, sygn. 674, Informacja o rozdysponowaniu niższych rangą żołnierzy rezerwy artylerii fortecznej i nadbrzeżnej, podlegających wezwaniu na ćwiczenia w 1913 r., [Petersburg], 13 VI 1913 r., 77. W całej Rosji powołano na ćwiczenia 24 751 żołnierzy rezerwy z artylerii fortecznej i nadbrzeżnej, kontyngent z obszaru WOW stanowił więc tylko 2,7%.

kawalerii na obszarze WOW nawet w okresie pokoju miały podwyższone stany osobowe, zbliżone do stanów wojennych.

Największe grupy rezerwistów przyjmowały oczywiście pułki piechoty. Przykładowo 14 Ołoniecki Pułk Piechoty (dalej: pp) szkolił w obozie w Gąsiorowie 719 mężczyzn (508 z guberni warszawskiej i 211 z guberni łomżyńskiej). Z kolei 64 Kazański pp w Białymstoku przyjmował na ćwiczenia 645 ludzi (355 z powiatu warszawskiego i 290 z powiatu białostockiego). IV Brygada Artylerii (dalej: BA) w Łomży szkoliła 417 rezerwistów (230 z guberni piotrkowskiej, 121 z kieleckiej i 66 z warszawskiej). Bataliony saperów przyjmowały z reguły po 220 ludzi. Tak więc VIII batalion saperów w Lublinie miał przeszkolić 96 rezerwistów z guberni lubelskiej, 43 – z warszawskiej, 38 – z siedleckiej, 26 – z radomskiej, 11 – z piotrkowskiej i 6 osób z guberni kieleckiej⁴⁷.

Oprócz szkolenia rezerwistów niższych rangą, w WOW prowadzono także szkolenie chorążych rezerwy oraz żołnierzy z cenzusem wykształcenia. Do rozbudowy i uzupełniania armii na wypadek wojny potrzebny był nie tylko materiał żołnierski, ale też odpowiednia ilość rezerwowych oficerów, których należało przygotować w okresie pokoju. Podstawowym źródłem tego oficerskiego zapasu byli oficerowie z różnych przyczyn dymisjonowani i pozostający poza wojskiem oraz młodzi ludzie legitymujący się odpowiednim cenzusem wykształcenia i przeszkoleniem wojskowym. Na mocy ustawy o powszechnym obowiązku wojskowym z 1874 r. poborowi, którzy ukończyli sześć klas gimnazjum (i więcej) mieli prawo do ulgi I kategorii z tytułu wykształcenia. Ulga ta dawała prawo odbycia skróconej, dwuletniej służby wojskowej. W przypadku osób, które zgłosiły się na ochotnika (*wolnoopriedielajuszcziesia*), była to służba jednoroczna⁴⁸. Zgodnie z tymczasowymi przepisami o chorążych rezerwy piechoty i kawalerii z 1886 r., mogli oni dobrowolnie przystępować do egzaminu na stopień chorążego rezerwy. Władzom wojskowym zależało na przygotowaniu jak największej liczby tej kategorii rezerwistów i od 1895 r. egzamin ten był już obowiązkowy.

⁴⁷ AP w Białymstoku, UGŁdsPW, sygn. 674, Informacja o liczbie rezerwistów przydzielonych do jednostek wojskowych z poszczególnych guberni i powiatów w 1913 r., [Warszawa] 24 V 1913 r., 43–54.

⁴⁸ Евгений Кунжаров, „Подготовка офицеров запаса в Российской Империи в конце XIX – начале XX вв. (на материалах Восточной Сибири)”, *Проблемы социально-экономического развития Сибири* nr 2 (2010): 76.

Chorążych wzywano na ćwiczenia (6-tygodniowe) dwa razy w okresie przebywania ich w rezerwie armii. Pierwsze szkolenie odbywało się zwykle już w następnym roku po uzyskaniu stopnia chorążego. Miały one na celu praktyczne przygotowanie tej grupy rezerwistów do pełnienia obowiązków młodszych oficerów w czasie wojny. Dlatego też szkolenia chorążych organizowano o okresie letnich zajęć wojsk w obozach ćwiczeń i na poligonach⁴⁹. Umożliwiało to praktyczne zapoznanie się z ćwiczeniami kompanijnymi, szwadronowymi w kawalerii i ostrym strzelaniem w artylerii.

Pierwsze szkolenia chorążych rezerwy odbyły się w 1890 r., ale objęły tylko 311 osób z całej europejskiej części Rosji i Kaukazu. Później liczba ich uczestników systematycznie rosła. Od 1899 r. powoływano na nie także rezerwistów z cenzusem wykształcenia, bez stopnia chorążego. Słaba była frekwencja na tego typu szkoleniach. Przykładowo w 1901 r. na ćwiczenia chorążych stawilo się tylko 62% wezwanych, a z grupy *wolnoopriedielajuszczisia* zaledwie 42%. Z tych ostatnich niecała połowa zaliczyła egzamin na chorążego rezerwy⁵⁰. Doświadczenia z ćwiczeń pokazywały też, że nie wszyscy byli dostatecznie przygotowani do pełnienia funkcji młodszych dowódców. Słabe przygotowanie chorążych rezerwy wykazała wojna rosyjsko-japońska z lat 1904–1905. Oprócz braków w wyszkoleniu wojskowym, nie wykazywali oni ducha bojowego i nie budzili zaufania wśród przełożonych.

W roku 1912, podczas prac nad modyfikacją ustawy o powinności wojskowej, zmieniono też nieco przepisy dla poborowych z cenzusem wykształcenia oraz chorążych rezerwy. Zmiany miały na celu gruntowniejsze przygotowanie wojskowe przyszłych oficerów rezerwy. Ochotnikom z cenzusem wydłużono służbę czynną do dwóch lat, a chorążowie mieli odbywać ćwiczenia wojskowe trzy razy po 8 tygodni (a nie, jak wcześniej, dwa razy po 6 tygodni)⁵¹. Nowe przepisy zaczęto jednak wprowadzać w życie dopiero w 1914 r. i nie zmieniły już one stanu przygotowania rezerwowych kadr oficerskich armii rosyjskiej do wybuchu wojny.

Wiosną 1913 r. sztab WOW przesłał dowódcom korpusów, dywizji i brygad oraz gubernatorom informacje na temat letnich szkoleń chorążych rezerwy oraz żołnierzy z cenzusem wykształcenia I kategorii. Dla obu tych kategorii rezerwistów szkolenia trwały po

⁴⁹ Фаворисов, „Учебные сборы”, 213.

⁵⁰ Кунжаров, „Подготовка офицеров”, 77.

⁵¹ Всеподданнейший отчёт, 15.

sześć tygodni, w piechocie i wojskach inżynieryjnych od 16 maja do 26 czerwca, w kawalerii i artylerii od 8 maja do 18 czerwca 1913 r. Pierwsze ćwiczenia przeznaczone były dla tych, którzy w poczet rezerwy zaliczeni zostali w 1912 r. (ewentualnie starszych, którzy nie zaliczyli jeszcze pierwszych ćwiczeń)⁵². Ćwiczenia drugie dotyczyły starszych roczników, zaliczonych do rezerwy w 1906 r. (ewentualnie jeszcze starszych żołnierzy, którzy nie odbyli drugich ćwiczeń).

Tabela 2. Ćwiczenia chorążych rezerwy w Warszawskim Okręgu Wojskowym w 1913 r.

Miejsca ćwiczeń	Gubernie pochodzenia rezerwistów	I ćwiczenia (dla zaliczonych do rezerwy w 1912 r.)				II ćwiczenia (dla zaliczonych do rezerwy w 1906 r.)			
		piechota	kawaleria	artyleria lekka	artyleria konna i górska	piechota	kawaleria	artyleria lekka	artyleria konna i górska
VI Korpus: Białystok Rembertów	grodzieńska łomżyńska płocka siedlecka	10	7	7	8	2	-	3	1
XIV Korpus: Brześć Litewski Częstochowa Garwolin Końskie Lublin Mińsk Mazowiecki Raducz Siedlce	grodzieńska kielecka lubelska piotrkowska radomska siedlecka warszawska wołyńska	34	16	7	1	23	12	9	3
XV Korpus: Bielany (k. Warszawy) Ciechanów Płock Rembertów	kaliska łomżyńska płocka warszawska	35	6	22	-	24	11	2	-

⁵² AP w Białymstoku, UGŁdsPW, sygn. 674, O rozdysponowaniu rezerwistów z cenzusem wykształcenia I kategorii na ćwiczenia w 1913 r., [Warszawa, 9 IV 1913 r.], 13–14; O rozdysponowaniu chorążych rezerwy na ćwiczenia w 1913 r., [Warszawa, 9 IV 1913 r.], 15–18.

Miejsca ćwiczeń	Gubernie pochodzenia rezerwistów	I ćwiczenia (dla zaliczonych do rezerwy w 1912 r.)				II ćwiczenia (dla zaliczonych do rezerwy w 1906 r.)			
		piechota	kawaleria	artyleria lekka	artyleria konna i górska	piechota	kawaleria	artyleria lekka	artyleria konna i górska
XIX Korpus: Brześć Lit. Kowel	kielecka lubelska radomska wołyńska	-	2	12	-	-	4	-	-
XXIII Korpus: Rembertów	radomska wołyńska	-	1	-	1	-	-	6	-
Kijowski Okręg Wojskowy	warszawska	-	1	-	-	-	-	-	-
Ogółem		79	33	48	10	49	27	20	4

Źródło: AP w Białymstoku, UGŁdsPW, sygn. 674, O rozdysponowaniu chorążych rezerwy na ćwiczenia w 1913 r., [Warszawa, 9 IV 1913 r.], 15–18.

Ogółem więc wezwano na przeszkolenie 270 chorążych rezerwy, z tego 170 na I ćwiczenia i 100 na II ćwiczenia⁵³. Nie wiadomo jednak, ilu z nich faktycznie stawiało się w koszarach i obozach szkoleniowych, gdyż w dokumentacji wojskowej przy niektórych nazwiskach widnieje adnotacja: nie odszukany (15 osób), przebywa za granicą (6 osób) w Austrii, we Francji, w Niemczech, w Ameryce. Wśród powołanych na okresowe szkolenia najwięcej było oczywiście rezerwistów z piechoty (128), następnie z artylerii lekkiej (68), kawalerii (60), mniej z artylerii konnej i górskiej (14). Niewielką grupę rezerwistów stanowili jeszcze chorążowie z artylerii fortecznej, których rozdysponowanie na ćwiczenia dla całej Rosji sporządzał Sztab Generalny. W roku 1913 w twierdzach imperium Romanowów szkolenia takie miało odbyć 84 chorążych, z tego w Warszawskim Okręgu Wojskowym 15 osób w Modlinie, od 30 lipca do 10 września⁵⁴.

Chorążych starano się kierować na ćwiczenia do jednostek wojskowych położonych w miarę blisko ich miejsca zamieszkania. Nie

⁵³ AP w Białymstoku, UGŁdsPW, sygn. 674, O rozdysponowaniu chorążych rezerwy na ćwiczenia w 1913 r., [Warszawa, 9 IV 1913 r.], 15–18.

⁵⁴ Ibid., O rozdysponowaniu chorążych rezerwy artylerii fortecznej na ćwiczenia w 1913 r., Petersburg, 12 IV 1913 r., 30.

zawsze było to jednak możliwe. Kandydaci na oficerów mieli być wysyłani do miejsc, gdzie trenowały oddziały z kilku rodzajów broni (piechota, kawaleria, artyleria), a artylerzyści na poligony artyleryjskie⁵⁵. Piechurzy byli więc kierowani do obozu na Bielanych pod Warszawą, do Białegostoku, Końskich, Lublina, Raducza. Kawalerzyści ćwiczyli w Białymstoku, Ciechanowie, Częstochowie, Garwolinie, Kowlu, Mińsku Mazowieckim, Płocku Siedlcach i Warszawie. Dłuższa droga czekała artylerzystów, gdyż na obszarze WOW były dwa poligony artyleryjskie zlokalizowane w Rembertowie pod Warszawą i pod Brześciem Litewskim. Chorążowie rezerwy artylerii ze wschodnich powiatów trafiali więc do Brześcia Litewskiego, a pozostali do Rembertowa.

Należy podkreślić, że w zasadzie wszyscy rezerwiści odbywali ćwiczenia w jednostkach wojskowych stacjonujących na obszarze WOW. Tylko jeden chorąży kawalerii został skierowany na przeszkolenie do Kijowskiego Okręgu Wojskowego. Przykładowo z guberni grodzieńskiej na szkolenie w 1913 r. wezwano 15 chorążych, z tego 10 trafiło do 64 Kazańskiego pp w Białymstoku, jeden do 4 Charkowskiego pułku ułanów (pu) w Białymstoku, jeden do IV BA w Rembertowie i trzech do XVII i XVIII BA w Brześciu Litewskim. W oddziałach na terenie WOW ćwiczyli też niekiedy chorążowie z innych okręgów wojskowych (w 1913 r. czterech z Petersburskiego Okręgu Wojskowego i jeden z Wileńskiego Okręgu Wojskowego)⁵⁶.

Równolegle do ćwiczeń chorążych odbywały się też szkolenia dla rezerwistów z cenzusem wykształcenia I kategorii. Sześciotygodniowe zajęcia w piechocie i wojskach inżynieryjnych prowadzono od 16 maja do 26 czerwca, a w kawalerii i artylerii od 8 maja do 18 czerwca 1913 r.⁵⁷ Pierwsze ćwiczenia przeznaczone były dla tych, którzy do rezerwy zaliczeni zostali w 1912 r. (ewentualnie starszych, którzy nie zaliczyli jeszcze pierwszych ćwiczeń). Ćwiczenia drugie dotyczyły starszych roczników zaliczonych do rezerwy w 1906 r.

⁵⁵ Фаворисов, „Учебные сборы”, 215.

⁵⁶ AP w Białymstoku, UGŁdsPW, sygn. 674, O rozdysponowaniu chorążych rezerwy piechoty, kawalerii i artylerii lekkiej na ćwiczenia w 1913 r., [Warszawa, 9 IV 1913 r.], 22–25.

⁵⁷ Ibid., O rozdysponowaniu rezerwistów z cenzusem wykształcenia I kategorii na ćwiczenia w 1913 r., [Warszawa, 9 IV 1913 r.], 14.

Tabela 3. Ćwiczenia rezerwistów z cenzusem wykształcenia legitymujących się ulgą I kategorii w Warszawskim Okręgu Wojskowym w 1913 r.

Miejsca ćwiczeń	Gubernie pochodzenia rezerwistów	I ćwiczenia (dla zaliczonych do rezerwy w 1912 r.)				II ćwiczenia (dla zaliczonych do rezerwy w 1906 r.)			
		piechota	kawaleria	artyleria	wojska inżynieryjne	piechota	kawaleria	artyleria	wojska inżynieryjne
VI Korpus: Białystok	grodzieńska łomżyńska wołyńska	6	1	7	-	1	4	-	-
XIV Korpus: Częstochowa Garwolin Końskie Mińsk Mazowiecki Puławy Raducz	kaliska kielecka lubelska radomska siedlecka piotrkowska warszawska	17	14	11	3	4	1	-	-
XV Korpus: Bielany (k. Warszawy) Płock	kaliska płocka warszawska	25	3	-	5	2	1	2	3
Ogółem		48	18	18	8	7	6	2	3

Źródło: AP w Białymstoku, UGŁdsPW, sygn. 674, O rozdysponowaniu rezerwistów z cenzusem wykształcenia I kategorii na ćwiczenia w 1913 r., [Warszawa, 9 IV 1913 r.], 13–14.

Jak wynika z powyższego zestawienia, w ćwiczeniach rezerwistów z cenzusem wykształcenia I kategorii uczestniczyło stosunkowo niewiele osób, w sumie 110 żołnierzy. Wśród nich było 55 żołnierzy piechoty, 24 kawalerzystów, 20 artylerzystów, zaś 11 wywodziło się z wojsk inżynieryjnych. Piechurzy szkolili się w obozie na Bielanych pod Warszawą, Białymstoku, Końskich, Puławach i Raduczu. Kawalerzyści odbywali ćwiczenia w pułkach huzarów i ułanów w Białymstoku, Częstochowie, Garwolinie, Mińsku Mazowieckim i Płocku⁵⁸.

⁵⁸ Ibid., 13–14.

Należący do tej grupy artylerzyści i rezerwiści z wojsk inżynieryjnych odbywali przeszkolenie w jednostkach piechoty.

Na rok 1914 w WOW ćwiczenia rezerwistów zaplanowano z jeszcze większym rozmachem, zwłaszcza jeśli chodzi o liczbę uczestniczących w nich żołnierzy niższych rangą i chorążych różnych rodzajów broni. Plany opracowane w sztabie WOW zakładały przeszkolenie ponad 40 tys. szeregowych i podoficerów oraz 322 chorążych rezerwy i 161 rezerwistów z cenzusem wykształcenia, legitymujących się ulgą I kategorii. Sześciotygodniowe ćwiczenia szeregowych i podoficerów miały rozpocząć się 22 września, ale w związku z wcześniejszym wybuchem wojny, nie doszły do skutku.

Odbyły się natomiast zaplanowane na maj i czerwiec szkolenia dla chorążych i żołnierzy z cenzusem wykształcenia. Ze względów zdrowotnych rezerwiści mogli przełożyć ćwiczenia na rok następny. Szef sztabu WOW powołał szesnaście komisji, które 27 kwietnia 1914 r. w wybranych siedzibach powiatowych naczelników wojskowych miały dokonać przeglądu chorążych i żołnierzy z cenzusem wykształcenia, legitymujących się ulgą I kategorii, zgłaszających problemy zdrowotne. Komisje pracowały w następujących miejscowościach: Warszawa, Skierniewice, Płock, Łódź, Piotrków, Częstochowa, Jędrzejów, Radom, Dęblin, Lublin, Siedlce, Zamość, Kowel, Brześć Litewski, Białystok, Łomża⁵⁹. Lekarzy oraz innych członków komisji zgłaszali dowódcy jednostek wojskowych oraz właściwi gubernatorzy.

We wszystkich rodzajach wojsk szkolenia rozpoczynały się 14 maja 1914 r. Dla chorążych miały one trwać osiem tygodni, a dla żołnierzy z cenzusem wykształcenia sześć tygodni. Na I ćwiczenia powoływano tych z grona chorążych, którzy odbyli czynną służbę wojskową w latach 1912–1913 i zostali zaliczeni do rezerwy w 1913 r. Natomiast na II ćwiczenia powoływano tych, którzy odbyli czynną służbę wojskową w latach 1906–1907 a do rezerwy zostali zaliczeni w roku 1907. W 1914 r. organizowano też po raz pierwszy III szkolenie dla chorążych starszego rocznika, a więc dla tych, którzy odbyli służbę w latach 1900–1901 i zostali zaliczeni do rezerwy w roku 1901⁶⁰. Zarówno

⁵⁹ Ibid., O komisjach lekarskich do przeglądu chorążych rezerwy i żołnierzy z cenzusem wykształcenia, Warszawa, 9 III 1914 r., 22–23.

⁶⁰ Ibid., Okólnik szefa sztabu WOW, Warszawa, 13 IV 1914 r., 32–41. Ćwiczenia dla chorążych zaliczonych do rezerwy w 1901 r. miały jedynie symboliczny charakter, gdyż wezwano na nie jedynie ośmiu żołnierzy.

III ćwiczenia, jak i wydłużony ośmioletni okres szkolenia, były wynikiem zmian wprowadzonych w 1912 r. i obliczonych na podniesienie kwalifikacji oficerów rezerwy.

Tabela 4. Ćwiczenia chorążych rezerwy w Warszawskim Okręgu Wojskowym w 1914 r.

Rodzaj wojsk	I ćwiczenia (dla zaliczonych do rezerwy w 1913 r.)	II ćwiczenia (dla zaliczonych do rezerwy w 1907 r.)	III ćwiczenia (dla zaliczonych do rezerwy w 1901 r.)	Razem
Piechota	101	59	4	164
Kawaleria	40	21	3	64
Artyleria lekka	51	31	-	82
Artyleria konna i górska	5	6	1	12
Ogółem	197	117	8	322

Źródło: AP w Białymstoku, UGŁdsPW, sygn. 694, O rozdysponowaniu chorążych rezerwy na ćwiczenia w 1914 r., [Warszawa, 14 IV 1914 r.], 42–45.

W roku 1914 zaplanowano przeszkolenie 322 chorążych rezerwy, a więc zdecydowanie większej liczby niż w roku poprzednim. Z tej puli 197 miało odbyć I ćwiczenia, 117 było powołanych na II ćwiczenia, a tylko 8 na III ćwiczenia. Widać więc wyraźnie, że władzom wojskowym zależało przede wszystkim na młodych rocznikach, które mogłyby uzupełnić kadrę oficerską na wypadek wojny.

Lokalizacja ćwiczeń uzależniona była od rodzaju broni i miejsca zamieszkania. Chorążowie z piechoty mogli odbyć szkolenie w Białymstoku, Brześciu Litewskim, Chełmie, Dęblinie, Końskich, Lublinie, Modlinie, Raduczu, i Warszawie. Kawalerzyści ćwiczyli w Częstochowie, Garwolinie, Kaliszu, Mińsku Mazowieckim, Mławie, Płocku, Siedlcach i Warszawie. Artylerzyści tradycyjnie szkolili się na poligonach artyleryjskich w Rembertowie i pod Brześciem Litewskim. Aż 15 chorążych, a więc zdecydowanie więcej niż w roku poprzednim, skierowanych zostało do okręgów wojskowych w głębi Rosji (do takich miast jak

Czugujew, Dźwińsk, Jekaterynosław, Kaługa, Kursk, Odessa, Moskwa, Sewastopol, Symbirsk, Symferopol, Tyraspol)⁶¹.

Jednym z chorążych rezerwy artylerii konnej, który odbył szkolenie w 1914 r., był Edmund Knoll, późniejszy generał Wojska Polskiego. Knoll ukończył studia rolnicze w Moskwie. Od września 1912 r. do września 1913 r. odbył jednoroczną służbę wojskową w 19 baterii artylerii konnej w Dubnie, po zakończeniu której zdał egzamin na stopień chorążego rezerwy. Od maja do lipca 1914 r. Knoll odbył I ćwiczenia dla chorążych rezerwy w VIII BA w Rembertowie⁶². Drugą połowę lipca spędził już na kursie instruktorskim Polskich Drużyn Strzeleckich w Nowym Sączu. Następnie służył w Legionach Polskich i odrodzonym Wojsku Polskim⁶³.

W maju i czerwcu 1914 r. odbywały się także szkolenia dla rezerwistów z cenzusem wykształcenia. Dotyczyły one zarówno tych mężczyzn, którzy dobrowolnie zgłosili się do służby wojskowej (*wolnoopriedielajuszcziesia*), jak i osób, które trafiły do wojska w wyniku losowania rekrutów. Na przeszkolenie wyznaczono 161 żołnierzy, w tym 128 na I ćwiczenia i 33 na II ćwiczenia⁶⁴. Nie była to więc duża grupa, chociaż nieco liczniejsza niż w roku 1913. Do odbycia I ćwiczeń wzywano *wolnoopriedielajuszczichsia* zaliczonych do rezerwy w 1913 r. oraz żołnierzy z cenzusem wykształcenia którzy trafili do wojska w wyniku losowania, ze stażem służby od roku 1909. Natomiast II ćwiczenia dotyczyły *wolnoopriedielajuszczichsia* zaliczonych do rezerwy w 1907 r. oraz żołnierzy z cenzusem wykształcenia i ze stażem służby od 1907 r.

⁶¹ Ibid., O rozdysponowaniu chorążych rezerwy na ćwiczenia w 1914 r., [Warszawa, 14 IV 1914 r.], 46–49.

⁶² Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego w Warszawie, Kolekcja Generałów i Osobistości, sygn. I.480.260, Karta ewidencyjna mjr. Edmunda Knolla-Kownackiego, 9.

⁶³ Wiktor Krzysztof Cygan, *Oficerowie Legionów Polskich 1914–1917. Słownik biograficzny*, t. 2 (Warszawa: Barwa i Broń, 2006), 241–242.

⁶⁴ AP w Białymstoku, UGŁdsPW, sygn. 694, O rozdysponowaniu rezerwistów z cenzusem wykształcenia I kategorii na ćwiczenia w 1914 r., [Warszawa, 14 IV 1914 r.], 55–56.

Tabela 5. Ćwiczenia rezerwistów z cenzusem wykształcenia legitymujących się ulgą I kategorii w Warszawskim Okręgu Wojskowym w 1914 r.

Miejsca ćwiczeń	Gubernie pochodzenia rezerwistów	I ćwiczenia (dla zaliczonych do rezerwy w 1913 r.)				II ćwiczenia (dla zaliczonych do rezerwy w 1907 r.)			
		piechota	kawaleria	artyleria	wojska inżynieryjne	piechota	kawaleria	artyleria	wojska inżynieryjne
VI Korpus: Białystok	grodzieńska	2	-	6	-	-	-	-	-
XIV Korpus: Częstochowa Dęblin Garwolin Końskie Lublin Mińsk Mazowiecki Raducz	kaliska kielecka lubelska radomska piotrkowska warszawska	23	17	10	2	7	6	3	-
XV Korpus: Chełm Mława Modlin Płock Warszawa	chełmska łomżyńska kielecka piotrkowska płocka radomska warszawska	26	7	10	-	9	1	2	-
XIX Korpus Chełm	chełmska	1	-	1	-	-	-	-	-
XXIII Korpus Modlin Warszawa	łomżyńska płocka warszawska	14	1	4	-	4	1	-	-
Oddziały lotnicze Brześć Litewski Warszawa	warszawska	1	-	-	1	-	-	-	-
Petersburski OW	kaliska	1	-	-	-	-	-	-	-
Odeski OW	warszawska	1	-	-	-	-	-	-	-
Ogółem		69	25	31	3	20	8	5	-

Źródło: AP w Białymstoku, UGŁdsPW, sygn. 694, O rozdysponowaniu rezerwistów z cenzusem wykształcenia I kategorii na ćwiczenia w 1914 r., [Warszawa, 14 IV 1914 r.], 55-56.

Rezerwiści z cenzusem wykształcenia odbywali szkolenia w pułkach piechoty (także ci z artylerii i wojsk inżynieryjnych) i jednostkach kawalerii. Piechurzy mieli więc możliwość odbycia ćwiczeń w Białymstoku, Chełmie, Dęblinie, Końskich, Lublinie, Modlinie, Raduczu i Warszawie. Kawalerzyści ćwiczyli w pułkach dragonów, huzarów i ułanów w Częstochowie, Garwolinie, Kaliszu, Końskich, Mińsku Mazowieckim, Mławie, Płocku i Warszawie. Dwóch rezerwistów powołano do oddziałów lotniczych w Brześciu Litewskim i Warszawie. Kolejnych dwóch czekała o wiele dłuższa podróż, gdyż zostali skierowani do odbycia ćwiczeń w Odeskim i Petersburskim Okręgu Wojskowym⁶⁵.

Należy podkreślić, że w latach poprzedzających I wojnę światową prawie wszyscy rezerwiści z Królestwa Polskiego odbywali ćwiczenia w jednostkach na terenie Warszawskiego Okręgu Wojskowego, mimo iż służbę czynną pełnili z reguły w garnizonach położonych w głębi Imperium Rosyjskiego. Było to efektem zmian przyjętych w 1910 r., które wprowadzały terytorialny system uzupełniania armii na obszarze europejskiej części Rosji i Kaukazu. Zgodnie z przyjętym wtedy planem mobilizacyjnym nr 19, po ogłoszeniu mobilizacji jednostki wojskowe miały być zasilane rezerwistami z sąsiednich powiatów. Zwiększało to wydatnie szybkość mobilizacji i odciążało transport w pierwszych dniach wojny. W niektórych okręgach, ze względu na strukturę narodowościową mieszkańców, były jednak od tych zasad znaczące odstępstwa. W WOW miejscowi rezerwiści mieli zasilać oddziały w takim zakresie, aby odsetek żołnierzy polskiego pochodzenia nie przekraczał 30% stanów wojennych jednostek⁶⁶. Po mobilizacji w wielu oddziałach (oprócz kawaleryjskich) dała się zauważyć wyraźna polonizacja składu osobowego. Pułki piechoty przyjmowały do 2 tys. rezerwistów i szeregi niektórych oddziałów niemal się podwoiły. Bronisław Jarmakowicz z Lipska nad Biebrzą tak wspominał początek wojny: „W Lipsku pojawiło się pełno wojska, działa potężne wiezione przez cztery pary koni, piechota – wszyscy po polsku rozmawiają. Nic nie wskazuje na to, że to armia rosyjska, tylko zmartwychwstałe wojsko polskie. Byli to Polacy zmobilizowani z okręgu warszawskiego”⁶⁷.

⁶⁵ Ibid., 56.

⁶⁶ Зайончковский, *Подготовка России*, 114–115.

⁶⁷ Bronisław Jarmakowicz, *Mój pamiętnik*, oprac. Bożena Mucha i Jarosław Wróbel (Lipsk: Towarzystwo Przyjaciół Lipska, 2015), 20.

Mimo podejmowanych starań, Rosji nie udało się poprawić systemu szkolenia rezerw przed wybuchem I wojny światowej. Zabrakło już czasu na oczekiwane efekty wprowadzanych reform. Przeszkolone wojskowo rezerwy zostały zużyte już w pierwszych miesiącach wojny. Szybko uwiarydoczyły się braki zarówno rezerwowych oficerów, jak też podoficerów i szeregowych. Trzeba było sięgać do zasobów pospolitego ruszenia, które na ogół nie miało przeszkolenia wojskowego. W sierpniu 1914 r. szeregi armii stałej (1423 tys.) zostały powiększone o 3115 tys. żołnierzy rezerwy (15 roczników)⁶⁸. Oprócz tego do końca roku powołano jeszcze 1300 tys. *ratników* pospolitego ruszenia. Jednak tylko 400 tys. z nich odbyło wcześniej służbę wojskową (najstarsze roczniki w wieku 39–43 lat)⁶⁹. Pozostali z reguły nie posiadali przeszkolenia wojskowego.

Do oddziałów liniowych zaczęły docierać uzupełnienia coraz gorszej jakości, co szybko znalazło swoje odzwierciedlenie w raportach zaniepokojonych dowódców różnego szczebla. Dowódca Frontu Południowo-Zachodniego gen. Nikołaj Iwanow już we wrześniu 1914 r. informował Ministerstwo Wojny, że żołnierze przybywający z batalionów zapasowych, szczególnie „pospolitacy” i ochotnicy, którzy nie służyli w piechocie, nie mają prawie w ogóle przeszkolenia bojowego. W tym samym telegramie zwracał uwagę, że drużyny pospolitego ruszenia są niekompletnie umundurowane i wyposażone w obuwie, a co gorsza większość żołnierzy nie odbyła ćwiczeń strzeleckich⁷⁰. Równie poważnie rysował się problem uzupełniania kadr oficerskich w oddziałach liniowych. W memoriale z 17 września 1914 r. sztabowcy informowali głównodowodzącego wielkiego księcia Mikołaja Mikołajewicza, że „W chwili obecnej problem uzupełnień armii kadrą oficerską zaznaczył się szczególnie ostro. Ubytek oficerów jest tak duży, że przykładowo według informacji gen. [Michaiła] Aleksiejewa, w niektórych pułkach zostało tylko do 15 oficerów. Ponadto funkcjonujące dotąd źródła uzupełnień zostały wyczerpane. Taki stan rzeczy zmusza do poszukiwania nowych sposobów uzupełniania jednostek kadrą oficerską [tłum. J.S.]”⁷¹.

⁶⁸ Mikołaj Gołowin, *Armia rosyjska w Wielkiej Wojnie* (Oświęcim: Napoleon V, 2013), 66.

⁶⁹ Марков, *Русская армия*, 78–79.

⁷⁰ Российский Государственный Военно-Исторический Архив [Rossijskij Gosudarstwennyj Wojenno-Istoriczieskij Archiw – dalej: RGWIA], F. 2003, op. 2, d. 470, Telegram gen. Nikołaja Iwanowa do Ministra Wojny, Łuków, 16 IX 1914 r., 162.

⁷¹ RGWIA, F. 2003, op. 2, d. 470, Memoriał szefa sztabu gen. Nikołaja Januszkiewicza do głównodowodzącego w. ks. Mikołaja Mikołajewicza, [Baranowicze], 17 IX 1914 r., 189.

Rosyjski „walec parowy” i wiara w nieograniczone możliwości mobilizacyjne Imperium Rosyjskiego okazały się mitem. W tym 175-milionowym kraju nie brakowało mężczyzn, ale liczba rezerwistów z odpowiednim przeszkoleniem wojskowym była stosunkowo mała. System gromadzenia i szkolenia rezerw okazał się niewydolny, na co wpływ miały wieloletnie zaniedbania, wadliwe podstawy prawno-organizacyjne, cięcia w wydatkach i lekceważenie sprawy przez władze wojskowe⁷². Próby reform systemu podejmowane przed Wielką Wojną nie zmieniły już sytuacji, choć przyczyniły się do sprawnego przebiegu mobilizacji w 1914 r. Przeszkoleni wojskowo rezerwiści zostali wykorzystani już w pierwszych miesiącach wojny, a kolejne uzupełnienia docierające do jednostek liniowych, były coraz gorszej jakości. Okazało się to jedną z przyczyn porażek armii rosyjskiej na frontach I wojny światowej.

Bibliografia:

Archiwalia

Archiwum Państwowe w Białymstoku

Urząd Gubernialny Łomżyński ds. Powinności Wojskowej

Archiwum Państwowe w Białymstoku Oddział w Łomży

Zarząd Powiatowy Łomżyński

Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego w Warszawie

Kolekcja Generałów i Osobistości

Российский Государственный Военно-Исторический Архив

Штаб Верховного Главнокомандующего (Ставка)

Źródła drukowane

Всеподданнейший отчёт Военного министерства за 1912 г. Санкт-Петербург:

Военная типография, 1916.

Prawo o służbie w wojsku. Warszawa: Wydawnictwo Gazety Świątecznej, 1893.

Загнеев, Николай, опрас. *Учебные сборы чинов запаса армии при частях пехотных войск.* Одесса: Типография Штаба ОВО, 1898.

Pamiętniki

Jarmakowicz, Bronisław. *Mój pamiętnik.* Oprac. Bożena Mucha i Jarosław Wróbel.

Lipsk: Towarzystwo Przyjaciół Lipska, 2015.

⁷² Legieć, *Służba rekrutów*, 222–223; Richard Pipes, *Rewolucja rosyjska*, tłum. Tadeusz Szafar (Warszawa: Wydawnictwo Magnum, 2012), 212–213.

Szaposznikow, Borys. *Wspomnienia. Rozważania teoretyczne*. Tłum. Antoni Paczeński i Piotr Marciniśzyn. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1976.

Opracowania

Benecke, Werner. *Militär, Reform und Gesellschaft im Zarenreich. Die Wehrpflicht in Russland 1874–1914*. Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh, 2006.

Бескровный, Любомир. *Русская армия и флот в XIX в.* Москва: Наука, 1973.

Cygan, Wiktor Krzysztof. *Oficerowie Legionów Polskich 1914–1917. Słownik biograficzny*. T. 2. Warszawa: Barwa i Broń, 2006.

Czerep, Stanisław. *Generałowie i admirałowie polskiego pochodzenia w armii rosyjskiej 1914–1917*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana, 2014.

Dobroński, Adam. „Dyslokacja wojsk rosyjskich w Królestwie Polskim przed I wojną światową”. *Studia i Materiały do Historii Wojskowości* 20 (1976): 241–284.

Dobroński, Adam. *Potencjał militarno-gospodarczy Królestwa Polskiego w latach 1907–1914*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1976.

Фаворисов, Евгений. „Учебные сборы чинов запаса в России (1887–1912 гг.)”. *Молодой учёный. Ежемесячный научный журнал* nr 9 (2010): 209–216.

Gołowin, Mikołaj. *Armia rosyjska w Wielkiej Wojnie*. Oświęcim: Napoleon V, 2013.

Howard, Michael. *Wojna w dziejach Europy*. Tłum. Tadeusz Rybowski. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, 1990.

Kulik, Mariusz. *Polacy wśród wyższych oficerów armii rosyjskiej Warszawskiego Okręgu Wojskowego (1865–1914)*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2008.

Кунжаров, Евгений. „Подготовка офицеров запаса в Российской Империи в конце XIX – начале XX вв. (на материалах Восточной Сибири)”. *Проблемы социально-экономического развития Сибири* nr 2 (2010): 75–80.

Legieć, Jacek. *Służba rekrutów z Królestwa Polskiego w armii rosyjskiej w latach 1874–1913*. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, 2013.

Madej, Leszek. *Rosyjski garnizon wojskowy w Częstochowie*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2009.

Madej, Leszek. „Zmiany w liczebności i potencjale bojowym wojsk rosyjskich w Królestwie Polskim w XIX i na początku XX wieku”. *Studia z Dziejów Wojskowości* 1 (2012): 185–211.

Марков, Олег. *Русская армия 1914–1917 г.* Санкт-Петербург: Галея Принт, 2001.

Menning, Bruce. *Bayonets before Bullets: The Imperial Russian Army, 1861–1914*. Bloomington: Indiana University Press, 1992.

Pipes, Richard. *Rewolucja rosyjska*. Tłum. Tadeusz Szafar. Warszawa: Wydawnictwo Magnum, 2012.

Зайончковский, Андрей. *Подготовка России к Мировой войне*. Москва: Государственное военное издательство, 1926.

Prasa

Słowo, wrzesień 17, 1912; lipiec 18, 1913.

STRESZCZENIE

Jan Snopko, Ćwiczenia rezerwistów armii rosyjskiej w Warszawskim Okręgu Wojskowym przed I wojną światową

W okresie przed I wojną światową państwa europejskie wiele uwagi poświęcały szkoleniu rezerwistów i usprawnianiu procesu mobilizacji sił zbrojnych na wypadek wojny. Imperium Rosyjskie, dysponujące najliczniejszą armią stałą i ogromnym potencjałem ludnościowym, zaniedbało jednak sprawę przygotowania i szkolenia rezerw. Negatywne skutki takiego stanu rzeczy dały o sobie znać już w czasie wojny rosyjsko-japońskiej w latach 1904–1905 oraz w pierwszych miesiącach Wielkiej Wojny. Przed I wojną światową władze rosyjskie próbowały zreformować i zintensyfikować proces szkolenia rezerwistów, na oczekiwane efekty tych działań zabrakło już jednak czasu. W latach 1913–1914 w Warszawskim Okręgu Wojskowym (WOW) wzywano na ćwiczenia 35–40 tys. żołnierzy rezerwy rocznie (w tym kilkuset chorążych). Zdecydowana większość z nich szkoliła się w jednostkach wojskowych na obszarze WOW i w trakcie mobilizacji w 1914 r. uzupełniała wojska tego okręgu.

Słowa kluczowe: armia rosyjska, szkolenie rezerwistów, oficerowie rezerwy, Warszawski Okręg Wojskowy, I wojna światowa

SUMMARY

Jan Snopko, Reservist Training in the Russian Army in the Warsaw Military District before the First World War

Before the First World War, European countries devoted considerable attention to the training of reservists and the improvement of mobilisation procedures in the event of war. The Russian Empire, despite having the largest standing army and vast demographic potential, neglected the preparation and training of reserves. The negative consequences of this situation became apparent already during the Russo-Japanese War of 1904–1905 and in the first months of the Great War. Before the First World War, the Russian authorities attempted to reform and intensify the training of reservists; however, there was insufficient time for these measures to achieve the intended results. In 1913–1914, between 35,000 and 40,000 reservists were called up annually for training exercises in the Warsaw Military District (**Warszawski Okręg Wojskowy*, WOW), including several hundred warrant officers. The vast majority were trained in military units stationed in the WOW and, upon mobilisation in 1914, reinforced the forces of this formation.

Keywords: Russian Army, reservist training, reserve officers, Warsaw Military District, First World War

ZUSAMMENFASSUNG

Jan Snopko, Übungen der Reservisten der russischen Armee im Warschauer Militärbezirk vor dem Ersten Weltkrieg

In der Zeit vor dem Ersten Weltkrieg widmeten die europäischen Staaten der Ausbildung der Reservisten und der Verbesserung des Mobilisierungsprozesses der Streitkräfte im Kriegsfall große Aufmerksamkeit. Das Russische Reich, das über die größte stehende Armee und ein enormes Bevölkerungspotenzial verfügte, vernachlässigte jedoch die Vorbereitung und Ausbildung der Reserven. Die negativen Folgen dieses Zustands wurden bereits während des Russisch-Japanischen Krieges in den Jahren 1904–1905 sowie in den ersten Monaten des Ersten Weltkriegs bemerkbar. Vor dem Ersten Weltkrieg versuchten die russischen Behörden, den Prozess der Ausbildung der Reservisten zu reformieren und zu intensivieren, doch für die erwarteten Ergebnisse dieser Maßnahmen fehlte bereits die Zeit. In den Jahren 1913–1914 wurden im Warschauer Militärbezirk jährlich 35.000 bis 40.000 Reservisten (darunter mehrere hundert Fähnriche) zu Übungen einberufen. Die überwiegende Mehrheit von ihnen wurde in Militäreinheiten im Warschauer Militärbezirk ausgebildet und verstärkte während der Mobilisierung 1914 die Truppen dieses Bezirks.

Schlüsselwörter: russische Armee, Ausbildung von Reservisten, Reserveoffiziere, Warschauer Militärbezirk, Erster Weltkrieg